

UDC 631.15:011.44:635.132

MODERN PROBLEMS OF SEED PRODUCTION OF VEGETABLE CROPS AND WAYS OF THEIR SOLUTION**Mohylna O.M., Rud V.P., Terokhina L.A., Ilyinova Y.M., Stovbir O.P., Leus L.L., Sidora V.V.**

Institute of Vegetable and Melons growing of National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

Instytutska str., 1, vill. Seleksiine, Kharkiv rg., Ukraine, 62478

E-mail: agrosience.rud@gmail.com<https://doi.org/10.32717/0131-0062-2022-71-76-85>

The aim. The purpose is to review the market of vegetable and melon seeds, to establish the main problems of its development in modern conditions; to determine the directions of stabilization and increase of efficiency of functioning of seed subcomplex and to develop scientifically substantiated offers concerning the decision of problems of development and maintenance of efficiency of production of seeds in Ukraine.

Methods. The following methods were used in the research process: dialectical (knowledge of processes and phenomena); monographic (analysis of the current state and prospects of seed production); comparative analysis (analysis of industry development problems); abstract-logical (generalization and formulation of conclusions).

Results. The article considers the market of seeds of vegetable and melon crops, identifies the main problems of its development in modern conditions; the directions of stabilization and increase of efficiency of functioning of seed subcomplex are defined and scientifically substantiated offers on the decision of problems of development and maintenance of efficiency of production of seeds in Ukraine are developed. The analysis of the current state and prospects of seed production in Ukraine, determination of the potential of production of varietal seeds and planting material and the availability of such agricultural producers, approaches to assessing the effectiveness of seed production of vegetables and melons. Promising ways to accelerate the development of the organization of the market of seeds and planting material in Ukraine are outlined.

Practical meaning. Theoretical and methodological provisions for the development of seed production in Ukraine have been further developed, which will allow international cooperation for the production of new high-yielding and high-quality varieties of domestic selection, which will increase the efficiency of seed production.

Conclusions. In the conditions of comprehensive consideration of the modern principles of market economy, Ukraine's accession to the EU, the main approaches to the prospects of domestic seed production are radically changing. The issue of redistribution of the market of seeds of vegetable and melon crops on domestic products to preserve the domestic gene pool is urgent. Moreover, in the conditions of military threat, as never before, there was no question of guaranteeing food security, preservation of the full seed fund to ensure the full operation of the company in Ukraine. Also, based on the fact that the entire sector, including producers and government agencies, is working on developing new models of the process of creating added value, forming a royalty payment system is an issue not only for the seed industry in Ukraine but also for the Ukrainian agro-industrial complex. Effective solution of vegetable problems is possible only in reducing its resource and energy consumption, introduction of promising varieties, hybrids of vegetable and melon plants of intensive type, technology, modern technology, combining the interests of science and practice due to market needs. Solving these problems will provide an opportunity to establish international cooperation between Ukraine in the production of seeds and planting material, will help attract additional investment funds to support and develop domestic breeding

Key words: plant variety, seeds and planting material, seed production, protection of breeders' rights, patent

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАСІННИЦТВА ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**Могильна О.М., Рудь В.П., Терьохіна Л. А., Ільїнова Є.М., Стовбір О.П., Леус Л. Л., Сидора В.В.**

Інститут овочівництва і баштанництва Національної академії аграрних наук України

сел. Селекційне, Харківський район, Харківська область, 72478, Україна

E-mail: agrosience.rud@gmail.com

Мета - здійснити огляд ринку насіння овочевих і баштанних культур, встановити основні проблеми його розвитку в сучасних умовах; визначити напрями стабілізації та підвищення ефективності функціонування насінневого підкомплексу та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо розв'язання проблем розвитку та забезпечення ефективності виробництва насіння в Україні. **Методи.** У процесі дослідження використано такі методи: діалектичний (пізнання процесів і явищ); монографічний (аналіз сучасного стану та перспективи розвитку виробництва насіння); порівняльного аналізу (аналіз проблем розвитку галузі); абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків). **Результати.** У статті розглянуто ринок насіння овочевих та баштанних культур, визначено основні проблеми його розвитку в сучасних умовах; визначено напрями стабілізації та підвищення ефективності функціонування насінницького підкомплексу та розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вирішення проблем розвитку та забезпечення ефективності виробництва насіння в Україні. Проведено аналіз сучасного стану та перспектив насінництва в Україні, визначення потенціалу виробництва сортового насіння та садивного матеріалу та наявності таких сільськогосподарських виробників, підходи до оцінки ефективності насінництва овочевих і баштанних культур. Окреслено перспективні шляхи прискорення розвитку організації ринку насіння та садивного матеріалу в Україні. **Практичне значення.** Теоретико-методичні положення щодо розвитку насінництва в Україні отримали подальший розвиток, що прискорить міжнародне співробітництво для виробництва нових високоврожайних та якісних сортів вітчизняної селекції та підвищить ефективність насінництва. **Висновки.** В умовах всебічного врахування сучасних засад ринкової економіки, вступу України до ЄС, докорінно змінюються основні підходи щодо перспективи розвитку вітчизняного насінництва. Гостро наріло питання перерозподілу ринку насіння овочево-баштанних культур та овочевої продукції для збереження вітчизняного генофонду. Тому в умовах військової загрози, як ніколи, постало питання про гарантію продовольчої безпеки, збереження в повному обсязі насінневого фонду для забезпечення повноцінної діяльності компанії в Україні. Також, виходячи з того, що весь сектор, включно із виробниками та державними органами, працює над розробкою нових моделей процесу створення додаткової вартості, формування системи сплати роялті - питання щодо порядку денного не лише галузі насінництва в Україні, а й для українського АПК. Ефективне вирішення проблем овочівництва можливо лише у зменшенні його ресурсо- та енергоємності, впровадження перспективних сортів і гібридів овочевих та баштанних рослин інтенсивного типу, технологій, сучасної техніки, поєднання інтересів науки й практики через потребу ринку. Вирішення цих проблем дасть можливість налагодити міжнародне співробітництво України із закордонними країнами у виробництві насіння та садивного матеріалу, сприятиме залученню додаткових інвестиційних коштів для підтримки та розвитку вітчизняної селекції.

Ключові слова: сорт рослин, насіння та садивний матеріал, насінництво, захист прав селекціонерів, патент

Вступ. Важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції належить таким напрямкам, як селекція і насінництво, адже шляхом селекційного відбору створюються сорти та гібриди з високим фенотипічним потенціалом, реалізація якого здійснюється через високопродуктивне насіння. Насінництво, у кінцевому підсумку, є економічним продуктом виробничої діяльності селекціонерів, оскільки є результатом процесу створення сортів і гібридів. Порядок здійснення державного контролю та основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу в Україні регулюються Законом України «Про насіння і садивний матеріал» із змінами (*Pro nasinnia i sadyvnyi material*, 2002; *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material»*,

2015). Відповідно до нього, насіння й садивний матеріал вводять в обіг після їх сертифікації, а насіння, що реалізується за межі України, супроводжується міжнародними сертифікатами. Крім того, насіння і садивний матеріал вважаються сертифікованими, якщо вони відповідають вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою та посівними якостями та занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Аналіз останніх досліджень й публікацій з досліджуваної теми. Державний контроль здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в насінництві, і його територіальні органи в порядку, встановленому законодавством (*Pro okhoronu prav na*

sorty Roslyn, 2002; Pichkur, O. V. 2006). Останні зміни до Законів України «Про насіння і садивний матеріал» та «Про охорону прав на сорти рослин» дають можливість реально упорядкувати функції відповідних органів у сфері насінництва й розсадництва, удосконалюють систему сертифікації насіння і садивного матеріалу, спрощують умови реєстрації виробників насіння та садивного матеріалу, дають змогу визначати посівні якості насіння і садивного матеріалу акредитованими органами оцінки відповідності будь-якої форми власності, а також уточнювати порядок та умови видачі підтвердження на ввезення в Україну й вивезення зразків насіння для селекційних, дослідних робіт та експортування. Проте, всі ці заходи не привели законодавчу базу України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність до європейських і міжнародних вимог у частині наведення «цивілізованого порядку» в обігу насінневого матеріалу та забезпечення інтелектуальної власності селекціонерам і селекційним установам (*Pro pryiednannia do Mizhnarodnoi konventsii po okhoroni novykh sortiv roslyn*, 1995; *Pro pryiednannia Ukrainy do Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia zernovykh kultur*, *Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia kukurudzy ta sorho Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku*, 2011). Відповідні зміни існуючого насінневого законодавства в частині визнання сертифікатів OECD і ISTA на раніше зареєстровані сорти й гібриди, пришвидшать, на наш погляд, доступність новітніх технологій, сортів і гібридів рослин, а також можливість їх застосування в Україні (<https://nizhynrada.gov.ua/news/novini-ekonomiki/obig-nasinnya-na-teritoriji-ukrajini-ta-dotrimannya-vimog-zakonodavstva-v-sferi-nasinnictva-ta-rozsadnictva>).

Паритетне входження України у світовий ринок насіння неможливе без упорядкування умов використання сортів рослин та відтворення насіння, яке є комерційним носієм сортів. Формування ефективної та життєздатної насінневої системи в Україні потребує системності та узгодженості умов правової охорони сортів рослин та їх використання, що охороняє економічні інтереси селекціонерів та сприяє окупності коштів, що вкладаються у селекцію, оскільки створення нових сортів рослин вимагає великих матеріальних та інтелектуальних ресурсів (*Derzhavnyi reiestr sortiv roslyn, prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini*, 2022; http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx).

Дуже мало зустрічається робіт, присвячених питанням вирішення проблем саме галузі насінництва овочевих і баштанних культур. Необхідність розв'язання зазначених питань послужило основою для вибору напрямку дослідження.

Мета дослідження. Здійснити огляд ринку насіння овочевих і баштанних культур, встановити основні проблеми його розвитку в сучасних умовах; визначити напрями стабілізації та підвищення ефективності функціонування насінневого підкомплексу та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо розв'язання проблем розвитку та забезпечення ефективності виробництва насіння в Україні.

Матеріали й методи досліджень. У процесі дослідження використано такі методи: діалектичний (пізнання процесів і явищ); монографічний (аналіз сучасного стану та перспективи розвитку виробництва насіння); порівняльного аналізу (аналіз проблем розвитку галузі); абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Результати досліджень. Розвиток галузі овочівництва неможливий без належного забезпечення товаровиробників високоякісним насінням відповідних категорій. Нові продуктивні сорти та кондиційне насіння є незамінними факторами інтенсифікації та розширення виробничого процесу. Насінництво – найважливіший сегмент овочівництва, його фундамент, що формує потенціал галузі та підвищує її ефективність. Основні конкуренти на вітчизняному насінневому ринку – провідні міжнародні компанії, що є дочірніми підприємствами могутніх світових транснаціональних нафтових та фармацевтичних компаній, щорічний прибуток яких становить 1 млрд дол. США, а вкладання коштів у розвиток селекції розглядається ними як основна стратегія формування капіталу. На Україну припадає майже 2% світового імпорту насіння овочевих культур. Один із найбільших світових експортерів насіння - США, на другому місці – Нідерланди. Більша частина виробленого насіння вирощується в інших країнах, хоча доробка, сортування та пакування переважно здійснюється все ж таки країнами-виробниками (*Hudzynska, L. Yu.*, 2000).

Більшість іноземних компаній орієнтована не на городників, а на великі сільськогосподарські підприємства України. Інша ж частка овочевого товарного ринку (городники - 86%) може бути використана вітчизняними установами-

оригінаторами для просування вітчизняних сортів і гібридів з високими лікувальними та протекторними властивостями до споживача.

Сумарна частка цих корпорацій на внутрішньому ринку насіння складає близько 42 %. Питома вага вітчизняного виробництва насіння, в умовах зовнішньої та внутрішньої конкуренції, постійно знижується і на сьогодні становить 58,5 %. В той самий час, частка «тіньового вітчизняного сектору» (34,7 % до загальної ємності ринку) зростає шляхом згортання «прозорого» (23,8 %), що говорить про неврегульованість овоче-насінневого ринку на державному рівні.

У 2021 році обсяг імпорту становив близько 540 тис. т, що у 1,8 раза вище рівня 2000 року. Найбільшу частку в імпорті становить насіння буряка столового - 24 %, або майже 127 тис. т; моркви - 21 % (114,5 тис. т); огірка - 17 % (91,8 тис. т); помідорів та капусти усіх видів по 12 % (на рівні 67 тис. т); цибулі ріпчастої та групи

малопоширених і зеленних культур відповідно 5 і 5,6 %; перцю солодкого та баклажанів - відповідно 1,6 та 1,3 %.

Попри позитивну динаміку виробництва товарних овочів за період 1990-2021 рр. і отримання валових зборів товарних овочів у 2021 році на рівні 9,6 млн тонн, вітчизняне насінництво знаходиться в занепаді. Так, у порівнянні з 1990 роком (коли виробництво насіння складало 24,8 тис. т.) у 2021 році було отримано 3,1 тис. т насіння, що майже у 8 разів менше.

У 2021 році в Україні ця кількість (однорічні, дворічні та баштанні культури) була вирощена на площі 4,5 тис. га при урожайності 6,8 ц/га. У порівнянні, за останні 10 років, відмічається значне зростання рівня урожайності на 70 % (від 4 до 6,8 ц/га). Водночас відмічається згортання посівних площ на 33 % (від 6,7 до 4,5 тис. га), при незначному збільшенні валового збору на 15 % (від 2,67 до 3,1 тис. т) (рис. 1).

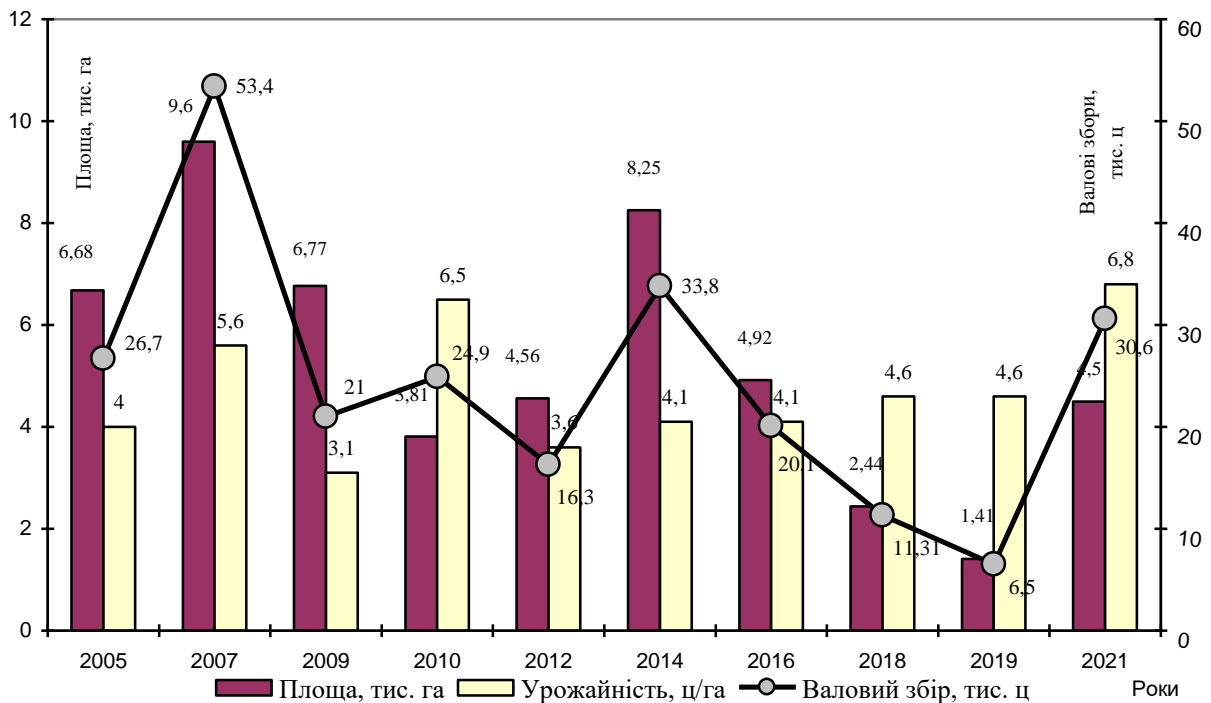

Рис. 1. Динаміка площ посіву, валових зборів та урожайності насіння овочевих і баштанних культур в Україні за 2005-2021 рр. у всіх категоріях господарств, тис. га

За період 2005-2021 рр. валове виробництво насіння однорічних овочевих культур - підвищилось на 57 % (з 1,92 до 3,02 тис. т) шляхом збільшення посівних площ на 19 % (з 3,6 до 4,3

тис. га) та росту врожайності на 30 % (від 5,3 до 6,9 ц/га) (рис. 2).

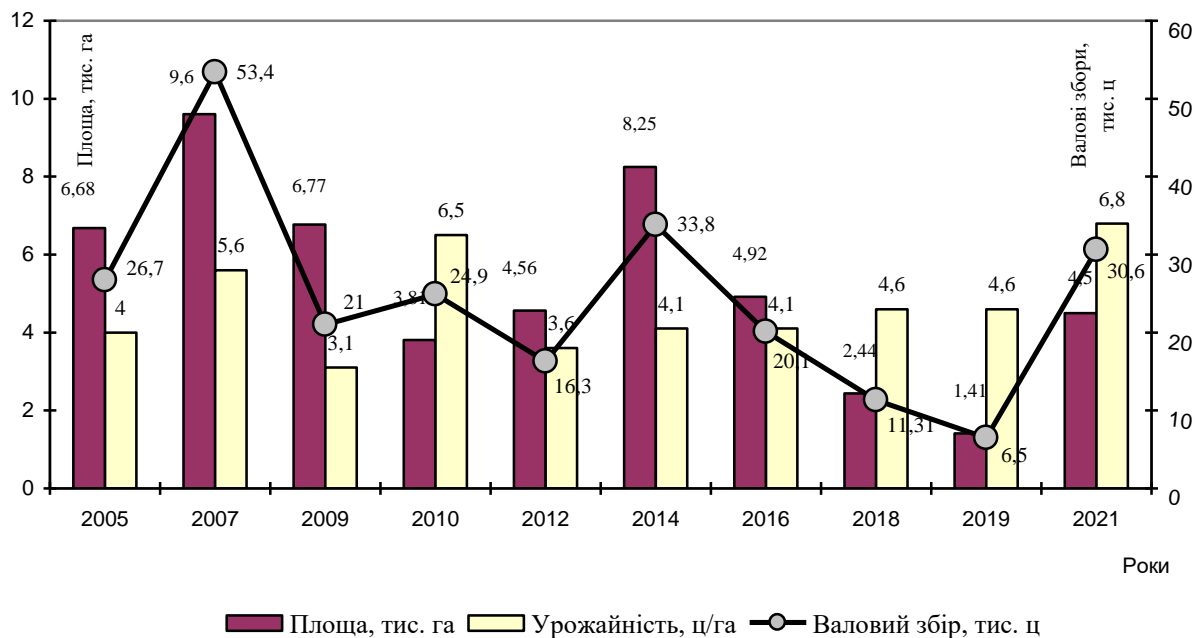

Рис. 2. Динаміка площ посіву під насінниками однорічних овочевих культур в Україні за 2005-2021 рр. у всіх категоріях господарств, тис. га

За цей же період валове виробництво насіння дворічних овочевих культур знизилось на 70 % (від 1 до 0,3 тис. ц) в основному шляхом згорання посівних площ на 71 % (від 340 до 100 га). Водночас, урожайність підвищилась на 64

% (від 2,8 до 4,6 ц/га). Проте темп росту урожайності не випереджав темпи скорочення посівів (рис. 3).

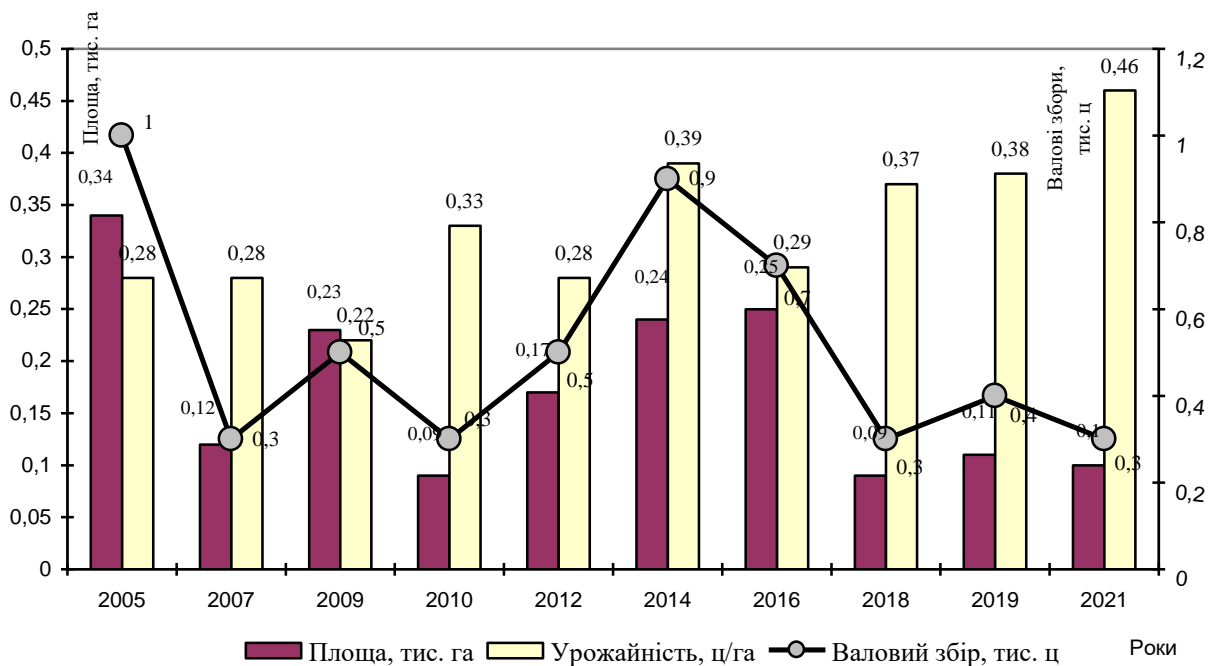

Рис. 3. Динаміка посівних площ, валових зборів та урожайності під насінниками дворічних овочевих культур в Україні, 2005-2021 рр. (всі категорії господарств)

Валове виробництво насіння багтанних культур катастрофічно зменшилося – у 65 разів (з 6,5 до 0,1 тис. ц). Посівні площі скоротилися у 24 рази (від 2,74 тис. га до 100 га).

Урожайність також знизилась – у 2,7 рази – (від 2,4 до 0,9 ц/га) (рис. 4).

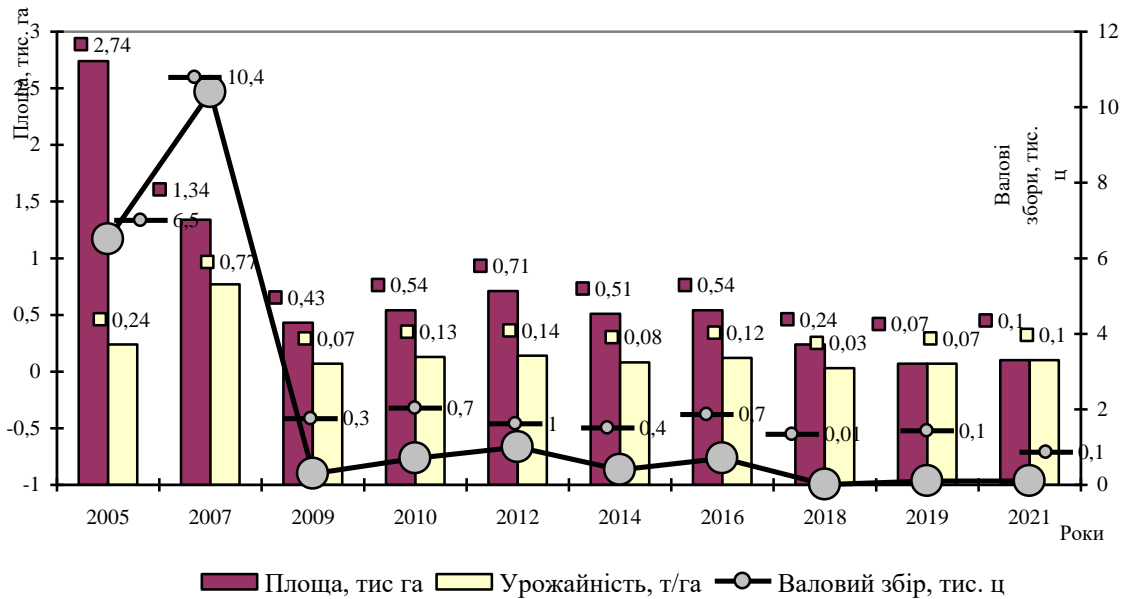

Рис. 4. Динаміка посівних площ, валових зборів та урожайності насінників багтанних культур в Україні, 2005-2021 рр. (всі категорії господарств)

Валове виробництво маточників дворічних овочевих культур зменшилося майже у 2 рази, або на 47,1% (від 7 до 3,7 тис. ц) при скороченні посівних площ у 13 разів (від 130 до 10 га). Водночас рівень урожайності зріс у 3 рази (від 5,34 до 16,47 т/га).

Отже, спостерігається нарощування виробництва насіння однорічних овочевих культур при одночасному зниженні валового виробництва насіння та маточників дворічних овочевих культур.

Насінництво овочевих культур – найбільш затратний напрям. Так, на вирощування зернових та технічних культур, за розрахунковими цінами 2021 року необхідно витратити від 27 до 35 тис. грн/га, для вирощування товарних овочів – в середньому до 125 тис. грн/га, а для вирощування насінників однорічних культур до 140 тис. грн/га, дворічних овочевих культур до 160 тис. грн/га.

Витрати праці за виробництва товарних овочів у порівнянні з вирощуванням зернових та технічних культур вищі у 22-36, а при виробництві насіння – у 48-73 рази. Крім того, для отримання необхідної кількості насіння від потреби потрібні значні земельні ділянки, враховуючи відповідні коефіцієнти відбору по кожній культурі та специфіку розміщення посівів щодо просторової ізоляції. Як наслідок, насінницькі підприєм-

ства змінюють свій профіль діяльності на користь зернових та технічних культур.

В розрахунках нормативної собівартості товарних овочів питома вага насіння гібридів закордонної селекції складає по: томату розсадному - 18,5 %, огірку - 15,4%, капусті пізній - 10,3%, моркві - 12,9%, буряку столовому - 11,2%, цибулі - 7,2%, кабачку - 6%. Кількість підприємств, що офіційно заявлені у Державному реєстрі суб'єктів насінництва та розсадництва у 2021 р. у порівнянні з 2005 р. скоротилася до 35, або майже у 3 рази. Відмічається зниження активності підприємств і по зонах. Так, на сьогодні, в зоні Степу припинили свою діяльність 23 спеціалізованих господарств, в Лісостепу – 19, Поліссі – 12. Таким чином в Україні майже втрачено спеціалізоване виробництво насіння. На ринку діють „тіньові виробники”. Причому, середня площа одного господарства зменшилась від 128 га у 1990 до 3-5 га у 2021 році, тобто у 25 разів.

Для підвищення конкурентоздатності вітчизняних насінневих підприємств та повноцінного розвитку овоче-насінневого ринку необхідно налагодити систему насінництва, що включає в єдину мережу асоціацію «Українське насінневе Товариство» та суб'єкти інтеграції: виробників насіння, логістичні регіональні центри післязбиральної доробки та зберігання насіння, торгі-

вельно-заготівельні підприємства по закупівлі та реалізації насіння та підприємства по виробництву товарних овочів.

З цією метою в країні потрібно мати 40-45 господарств виробників сертифікованого насіння з посівною площею під насінниками 250-300 га у середньому на одне підприємство. Вирощуванням добазового насіння будуть займатися оригінатори сортів і гібридів (наукові установи та дослідні станції). Базове насіння повинні вирощувати дослідні господарства (35 господарств з площею 130-150 га), сертифіковане – фермерські господарства згідно з ліцензійними угодами і які входять до Реєстру виробників насіння і садивного матеріалу. Для підвищення ефективності галузі насінництва овочевих і баштанних культур бажано, щоб у кожному регіоні (області) було створено регіональну систему насінництва. Цю систему слід зорієнтувати на вирішення потреб господарств і врахування очікуваних їх змін у перспективі.

До проблем, що стримують розвиток галузі насінництва овочевих і баштанних культур слід віднести наступні:

- відсутність державного контролю за виконанням і дотриманням нормативно-правових актів;

- високий конкурентний тиск з боку іноземних фірм та корпорацій, насінневих компаній, що призводить до подальшої «тінзації» насінневого ринку;

- збанкрутування державних дослідних господарств, що підпорядковані науковим установам НААН та господарств-ліцензіарів різних організаційних форм, унеможлиблює виробництво сертифікованого насіння в повних обсягах вітчизняної селекції;

- порушення технологій вирощування, сортооновлення та сортозаміни, що погіршує кондиційні та посівні якості насіння.

Відсутність інформації та повноцінного контролю щодо обігу насінневого матеріалу, а іноді – відверта фальсифікація сортових документів та сертифікатів якості призводить до небезпеки поширення карантинних об'єктів, порушення прав інтелектуальної власності та ухилення від обов'язків платежів по роялті (Zakharchuk, O.V., Kisil, M.I., Kropyvko, V.S. *ta in.*, 2013).

Відрахування роялті та наведення ладу у цій царині досі є одним із болючих для вітчизняних селекціонерів та виробників насіння. Державні установи внаслідок недієздатності самої системи контролю за сплатою роялті даремно втрачають кошти, які могли б піти на розвиток нау-

ки. Так, порівнюючи стан українських та іноземних селекційних центрів, можна побачити колосальну різницю (Tadeusz Oleksiak, 2013). Наприклад, у компанії Monsanto щорічно на селекцію виділяють 600 млн дол., у компанії Limagrain – бюджет на розробки нових сортів становить 250 млн євро (Zakharchuk, O. V. and other, 2015). У вітчизняних установах одним з основних способів підтримки селекції є отримання роялті – своєрідної винагороди за використання сортів, виведених селекціонерами наукової установи в рамках укладених ліцензійних угод. За даними договорами відбувається часткова поступка прав інтелектуальної власності (передача прав на користування, розпорядження), тобто передача виключного права не тільки на використання самого об'єкта, а й права на дозвіл використання та перешкоджання неправомірному використанню об'єкта (Zakharchuk, O. V. and other, 2015).

Доволі гостро ці проблеми стосуються овочівництва внаслідок розпорошеності виробництва по дрібних ділянках на противагу з іншими сільськогосподарськими культурами, адже у порівнянні з зерновими, наприклад, де процес контролю спрощується внаслідок великих посівних площ. Крім того, зернові господарства розміщені в основному в зоні Степу, тобто їх виробництво сконцентроване і проконтролювати ситуацію цілком можливо. В овочівництві ж свої особливості - малі посівні площі, що розкидані територіально і проконтролювати процес вирощування майже не можливо. Інспектування посівів за законодавством можуть здійснювати місцеві фірми, що отримали сертифікат, а не селекціонери – оригінатори сорту (Ruchkin, O.V., Rud, A.M., Stovbir, O.P., Rud, V.P., Rudnytska, T.O., Maslova, V.I. (2002).

Інститут овочівництва і баштанництва НААН впродовж довгих років співпрацював із рядом овоче-насінневих господарств. В середньому за період 2000-2010 рр. на рік укладалося до 120 ліцензійних угод, за період 2010-2019 рр. внаслідок перерахованих причин їх було укладено біля 60. Тобто відбувається практичне згортання процесу отримання установою роялті. Станом на 1 жовтня 2021 року укладено біля 8 ліцензійних угод, у минулому – 12, або у 1,5 раза менше. Це відбувається ще й тому, що в Україні практично відсутні структуровані правила виплати роялті за використання або за надання права на використання сортів рослин, що є підставою для виробництва, або відтворення насіння та його використання товарови-

робниками у господарській діяльності. І кожний власник сорту, патенту на сорт самостійно повинен контролювати всі питання. Причому, зі сплатою першого роялті, що передбачено умовами ліцензійної угоди при купівлі насіння, проблем не виникає. А от з другим роялті – вже виникають проблеми, адже його сплата за умовами договору можлива тільки після отримання врожаю. «Підприємливі» господарства, не бажаючи втрачати кошти при сплаті другого роялті надають в установам-оригінаторам відповідні акти списання посівів з печатками, постраждалих від природних явищ (форс-мажор). У такому випадку селекційні установи юридично не мають права вплинути на ситуацію.

Скорочення кількості укладених ліцензійних угод залежить також від високих витрат при виробництві насіння овочевих і баштанних культур, що у порівнянні з зерновими культурами майже у 5 разів вище. Внаслідок цього, господарства переходять на вирощування зернових та технічних культур. Так, навіть великі високоспеціалізовані на виробництві насіння овочевих культур господарства, перейшли на вирощування зернових культур - СФГ «Булгаров» Ренійського району Одеської області, СФГ «Цонков» Царичанського району Одеської області, СФГ «Золотий гектар» Дніпропетровської області, СФГ «Віпязь» та СФГ «Дружба» Чугуївського району Харківської області.

Внаслідок того, що мережу господарств «Укрсортонасіннеовоч» було розформовано, експансія закордонних насінневих компаній на ринку насіння відкинула сегмент вітчизняного овочевого ринку насіння до 25%. В структурі Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні за останні 10 років частка сортів іноземної селекції збільшилась з 54 до 75 %. Розв'язання даного питання потребує законодавчого втручання, особливо в напрямку контролю посівів, їх інспектування та механізму стягнення коштів. Потребує запровадження практики прийняття періодичних, розрахованих на 4-5 років дії, базових законів з державного регулювання насінництва, що сприятиме стабільності та комплексності державного регулювання сільськогосподарського виробництва, його відповідності тенденціям у розвитку національної економіки, зниженню залежності державних програм підтримки від бюджетного процесу. Необхідно також зобов'язати «Українське насіннєве товариство» координувати роботу з виробництва і реалізації насіння овочевих та баштанних культур; нада-

вати бюджетним науковим установам щорічну державну підтримку з виконання програми «Селекція в первинних ланках насінництва». У чинній Програмі державного цільового розвитку овочівництва до 2025 року одним з основних пунктів є забезпечення ефективного розвитку вітчизняної науки. Проте, фактично державне фінансування за напрямками «Селекція», «Новітні методи біотехнології» та «Насінництво у первинних ланках» не передбачено.

Тобто національна селекція має змогу одержувати додаткове фінансування на її розвиток шляхом висіву як кондиційного, так і некондиційного насіння того самого сорту. За їхніми розрахунками, від ліцензійних платежів селекціонери одержують лише 20 %, інші – 80%. Це є селекційні платежі завдяки використанню Farm Saved Seed – насіння для власних потреб.

Досить цікавим є досвід використання інтелектуальної власності у насінництві Канади. Статус федерального закону «Про захист прав селекціонерів» було затверджено лише у 2015 р., досвід Канади у питаннях роялті тривав 23 роки, і лише протягом останніх 3 років відбуваються суттєві зміни у законодавчому та організаційному забезпеченні. До цього часу у Канаді діяла та діє система «програма товарних відрахувань» (commodity checkoff program) роялті. При продажі товарного зерна у його вартість окремо входять «селекційні виплати» у розмірі 1 канадського долара (0,8 американського долара). Тому, за такої системи, ліцензійна оплата згідно з договорами, не на досить високому рівні, вона є мінімальною (18-20% від загального продажу насіння).

У перспективі галузь насінництва має розвиватися ринковим шляхом за умов ефективного формування та функціонування прозорого, регульованого державою ринкового обігу насіння і садивного матеріалу та захисту інтелектуальних прав селекціонера й селекційних установ. Надалі для цього необхідне:

- удосконалення правових норм та аспектів сплати роялті з урахуванням досвіду їх використання у країн Європи та інших передових країн світу;

- запровадження обов'язкового декларування сортових виробничих посівів товаровиробниками, які є власниками землі сільськогосподарського призначення;

- розроблення чіткого механізму отримання ліцензійних платежів науковими установами на основі передачі інформації про укладені договори контролюючим органам (насіннєва асоці-

ація України та ін.) та реального звітування насінневих господарств із зображенням використання вартості насіння і садивного матеріалу;

- підтримання національної селекції шляхом використання платежів за насіння, що використовується для власних потреб (Farm Saved Seed) і яке на сьогодні використовується товаровиробниками безоплатно та без погодження із селекціонерами;

- посилення перевіркої функції насінневої асоціації України шляхом паралельної реєстрації ліцензійних угод та виплат роялті, а також контролю, реєстрації та введення бази насінневих й товарних посівів у розрізі сортів та гібридів;

- збільшення надходження інвестицій шляхом сплати ліцензійних та селекційних платежів для продукування нових високопродуктивних і якісних сортів вітчизняної селекції;

- запровадження практики підтвердження сплати роялті або виплат за FSS як умови державної підтримки за відшкодування вартості насіння/садивного матеріалу;

Реалізація Державної програми формування та функціонування національного ринку насіння дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняної галузі овочівництва та збільшити валовий дохід.

Отже, для «реанімації» вітчизняного насінневого ринку необхідно:

- розробити механізм державної підтримки у первинних ланках насінництва шляхом повного відшкодування елітної надбавки державним науковим установам. Даний захід дозволить залишати елітну надбавку в розпорядженні виробника, що дасть змогу реалізувати базове насіння практично за ціною сертифікованого. Це сприятиме збільшенню обсягів продажу базового насіння та підвищенню урожайності товарних овочів;

- поновити дотаційні виплати для виробників сертифікованого насіння шляхом часткової компенсації придбаного базового насіння зернових та зернобобових культур, а також за придбання насіння I генерації багаторічних трав, овочевих культур і картоплі та насіння гібридів кукурудзи;

- посилити контроль за сертифікацією насіння овочевих і баштанних культур в посередницьких фірмах, які не є виробниками насіння шляхом відновлення «Ліцензії на право гуртової торгівлі» ним;

- необхідно внести зміни до Закону «Про насіння і садивний матеріал» пункт про

обов'язкову присутність в складі комісії при апробації насінницьких посівів: представників установи-оригіатора (науковий супровід та апробація), контрольно-насінневих органів (наявність документів, походження, якість) та карантинних інспекцій (фітопатологічний та ентомологічний контроль);

- організації та приватні особи, що займаються реалізацією насіння овочевих і баштанних культур обов'язково повинні мати «Ліцензію на право гуртової торгівлі», копію атестата чи свідоцтва, акт апробації та карантинний сертифікат;

- для стимулювання вітчизняної галузі насінництва та успішного впровадження і практичної реалізації Галузевої комплексної програми «Овочі України – 2025», необхідно ініціювати перед МінАПК та продовольства України питання щодо залучення додаткових коштів з державного бюджету за напрямом «насінництво».

Висновки. В умовах всебічного врахування сучасних засад ринкової економіки, вступу України до ЄС, докорінно змінюються основні підходи щодо перспектив розвитку вітчизняного насінництва. Гостро назріло питання перерозподілу ринку насіння овочево-баштанних культур на користь вітчизняної продукції задля збереження вітчизняного генофонду. Законодавча база та її міжнародна гармонізація з охороною власності на сорти рослин і вимогами до якості насінневого та садивного матеріалу має важливе значення. Адже інтеграція з європейськими структурами виступає одним з визначальних чинників зовнішньої політики нашої держави. Тим більше, що розвиток і зміцнення економічних відносин з іншими країнами, у тому числі й у галузі насінництва, та вихід України як рівноправного партнера на міжнародний ринок, потребує постійного підтвердження відповідності стандартам і вимогам міжнародних організацій. Крім того, в умовах військової загрози як ніколи постало питання гарантування продовольчої безпеки, збереження у повному обсязі насінного фонду для забезпечення повноцінної посівної компанії в Україні. Також, виходячи з того, що весь сектор, включно із виробниками та державними органами працює над розробкою нових моделей процесу створення додаткової вартості, формування системи сплати роялті - питання на порядку денному не лише галузі насінництва в Україні, а і для українського АПК. Ефективне розв'язання проблем овочівництва можливе лише у напрямку

зниження його ресурсо- і енергоємності, впровадження у виробництво перспективних сортів, гібридів овочевих і баштаних рослин інтенсивного типу, технологій, сучасної техніки, поєднання інтересів науки й практики через потребу ринку.

References

Derzhavnyi reiestr sortiv roslyn, prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini [State Register of Plant Varieties Suitable for Distribution in Ukraine] Derzhavna veterynarna ta fitosanitarna sluzhba Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <https://minagro.gov.ua/file-storage/reiestr-sortiv-roslyn> [in Ukrainian].

Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR) [Elektronnyi resurs]. - Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. - Rezhym dostupu: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.

Hudzynska, L. Yu. (2000). Marketynhovyi analiz rynku nasinnia ovochevykh kultur. [Marketing analysis of the vegetable seed market]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydyta ekonomichnykh nauk. S. 17. [in Ukrainian].

Obih nasinnia na terytorii Ukrainy ta dotrymannia vymoh zakonodavstva v sferi nasinnystva ta rozsadnystva [Seed circulation on the territory of Ukraine and compliance with the requirements of legislation in the field of seed production and nursery]. [Elektronnyi resurs]. <https://nizhynrada.gov.ua/news/novini-ekonomiki/obig-nasinnia-na-teritoriji-ukrajini-ta-dotrimannya-vimog-zakonodavstva-v-sferi-nasinnictva-ta-rozsadnictva>. [in Ukrainian].

Pichkur, O. V. (2006). Pravova okhorona selektsiinykh dosiahnen u roslynnystvii : monohrafiia [Legal protection of selection achievements in crop production]. Kyiv. 804 s. [in Ukrainian].

Pro nasinnia i sadyvnyi material: Zakon Ukrainy vid 26.12.2002 r. № 411-IV (2002). [About seeds and planting material]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 13. art. 92. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text> [in Ukrainian].

Pro okhoronu prav na sorty Roslyn: Zakon Ukrainy vid 17 sich. 2002 r. № 2986-III. [On the protection of plant variety rights]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 23. art. 163.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> [in Ukrainian].

Pro pryiednannia do Mizhnarodnoi konventsii po okhoroni novykh sortiv roslyn: Zakon Ukrainy vid 2 cherv. 1995 r. № 209. [On accession to the International Convention for the Protection of New Varieties of Plants]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1995. № 22. art. 168. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60-16#Text> [in Ukrainian].

Pro pryiednannia Ukrainy do Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia zernovykh kultur, Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia kukurudzy ta sorho Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobotnytstva ta rozvytku : Zakon Ukrainy vid 15 liut. 2011 r. № 3019-VI. [About accession of Ukraine to the Scheme of varietal specification of seeds of grain crops, the Scheme of varietal certification of seeds of corn and sorghum of the organization of economic cooperation and development]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17>. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material»: Zakon Ukrainy vid 8 hrud. 2015 r. № 864-VIII. [About modification of the law on seeds and planting material]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>. [in Ukrainian].

Ruchkin, O.V., Rud, A.M., Stovbir, O.P., Rud, V.P., Rudnytska, T.O., Maslova, V.I. (2002). Rozmishchennia vyrobnytstva nasinnia ovochebashtannykh kultur. [Placement of vegetable and melon seed production]. *Ekonomika APK*. №7. 57–61. [in Ukrainian].

Tadeusz Oleksiak (2013). Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie. Rynek nasienny wpanstwach Unii. *Nauka. Doradztwo. Praktyka*. Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien. 3 (176). [in Poland].

Zakharchuk, O. V. and other (2015). Enabling the Business of Agriculture. Progress Report. - Washington : World Bank Group. [in English].

Zakharchuk, O. V., Kisel, M.I., Kropyvko, V.S. ta in. (2013). Nasinnia i sadyvnyi material yak ob'iekt intelektualnoi vlasnosti. [Seeds and planting material as an object of intellectual property]. K.: NNTS «IAE». 92 s. [in Ukrainian].